

Een bijdrage tot de geschiedenis van het orgel van de St. Jan Baptist te Wijk bij Duurstede

Inleidings

In het midden van de 15de eeuw moet er al een orgel zijn geweest. Een instructie van de schoolmeester uit 1450 vermeldt, dat tot zijn taak ook het bespelen van het orgel behoort¹. In de rekeningen van het kapittel van St. Jan Baptist van na die tijd komen betalingen voor aan organisten, die "meester" worden genoemd².

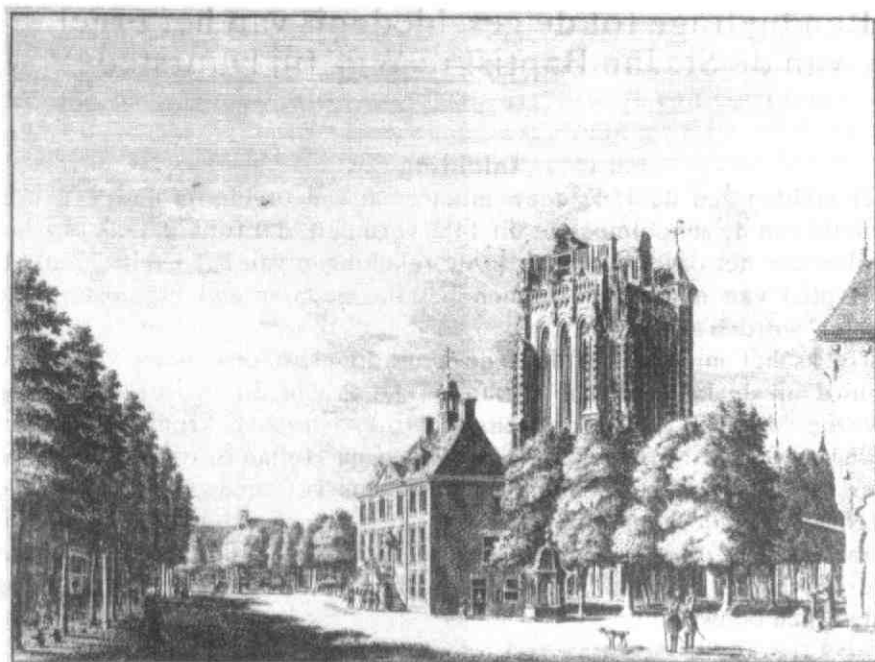
Omstreeks het midden van de 16de eeuw moet er een nieuw orgel zijn gebouwd op de laat-gotische tribune. De kas van dit instrument is nog aanwezig. Met zijn spitse zijtorens, de torenachtige bekroningen en het beeldhouwwerk is het typerend voor de vroege Hollandse renaissance. De maker van dit orgel is onbekend; het zou een vertegenwoordiger van de Utrechtse School kunnen zijn. We moeten daarbij denken aan Gerrit Petersz en zijn zoon Cornelis Gerritsz. Ook is het niet onmogelijk dat Hendrik Niehoff de maker is, die in het begin van zijn loopbaan ook nog horstwerken bouwde³.

Bouw van een nieuw orgel

De eerste informatie over het orgel zelf stamt uit het begin van de 17de eeuw. Net als in andere steden zal na de Alteratie, in Wijk bij Duurstede in 1581, het orgel buiten dienst zijn gesteld. Na enige decennia ontstaat echter de behoefte aan orgelspel in de kerk.

De kerkmeesters van St. Jan Baptist laten in 1612 bij het kapittel van St. Salvator of Oudmunster in Utrecht een verzoek bezorgen om een bijdrage voor het herstel van het orgel. In de stad zelf is een inzameling gehouden onder de burgers en men benadert ook het zojuist genoemde

-
1. Gemeentelijke Archiefdienst Wijk bij Duurstede (GAW), Oud Archief Wijk bij Duurstede (OA. Wijk), nr. 23.
 2. Rijksarchief Utrecht (RAU), Archief St. Jan Baptist (AJB), nr. 169 en 170.
 3. M.A. Vente, *Die Brabanter Orgel*, Amsterdam 1963, p.85, Schoonhoven.

De Grote Kerk, teek. Naechius in Wijk bij Duurstede.

De grote kerk te Wijk bij Duurstede.

H. Spilman naar J. de Beijer, 1745

kapittel, omdat er veel van zijn grondeigendommen in Wijk bij Duurstede liggen. De kapittelheren beloven een bedrag van 50 Carolus guldens, dat betaald zal worden als het orgel gereed is⁴. In de kerkrekening van 1616/17 wordt een bedrag verantwoord dat is uitgegeven aan reiskosten per schip door Jonker Berndt van Oostrum. Deze heeft met de Staten van Utrecht onderhandeld over de verkoop van percelen grond buiten de stad. Het is de bedoeling om met de opbrengst onder andere het orgelherstel te financie-

4. RAU, Archief Kapittel van Oudmunster, nr. 21, in: C.C. Vlam en M.A. Vente, *Bouwstenen voor de geschiedenis der toonkunst in de Nederlanden*, deel I Amsterdam, 1965, p. 275.

ren⁵. De missie heeft succes gehad daar de verkoop is doorgegaan. We weten dit uit een verklaring die is opgesteld door de magistraat⁶. De opbrengst van de landerijen is zo verdeeld, dat de helft van de rente met aftrek van de huuropbrengst ten goede komt aan de predikanten. De andere helft zal ten dele worden gebruikt voor het orgel en ten dele voor een vergoeding aan de schoolmeesters. Deze moeten echter verklaren, dat zij, en ook hun nakomelingen, in de toekomst geen rechten zullen ontlenen aan de jaarlijkse bijdrage. De verklaring is gedateerd 16 december 1617 en ondertekend door drie personen. Op 8 december is er al een balgentrapper benoemd op een traktement van 25 gulden⁷.

Op 2 maart 1618 krijgt organist Gabriel Advise tien gulden opslag, waardoor zijn traktement van de stad op 100 gulden komt⁸. Uit de betalingen van de kameraar blijkt dat hij al vanaf september 1617 in dienst is⁹. In de rekeningen van de ontvanger van de stadsimposten vinden we vanaf 1618 jaarlijkse betalingen van negen gulden aan de orgelmaker Kiespenning voor het onderhoud van het orgel¹⁰. Vanaf 1629 gaan de betalingen over op de kameraar. Albert Kiespenning moet dus de maker van het binnenwerk van het orgel zijn geweest. Dr. J. van Biezen onderzocht het pijpwerk tijdens de opslagperiode in 1971 en stelde vast dat het in het begin van de 17de eeuw is vervaardigd. Hij veronderstelde toen dat Albert Kiespenning de maker is. Zijn conclusie was mede gegrond op het feit, dat toen de betalingen aan Kiespenning uit de rekening 1629/30 van de kameraar bekend waren¹¹. Albert Kiespenning moet in 1626 zijn overleden; zijn zoon Gerrit volgde hem op. In 1626 ontvangt organist Claes Floris 36 stuivers voor het stellen van het orgel. Men laat in 1631 "de orgelmaker uit Amersfoort" komen om het orgel te stellen voor eveneens negen gulden¹². Dit kan niemand anders

-
5. RAU, AJB, nr. 171.
 6. OA.Wijk, nr. 51B, f. 47.
 7. OA.Wijk, nr. 51B, f. 46v.
 8. OA.Wijk, nr. 51B, f. 49v.
 9. OA.Wijk, nr. 275, 1617/18.
 10. OA.Wijk, nr. 305, 1617/18 tot 1628/29.
 11. J. Van Biezen, "Het 17de eeuwse orgel in de St.Jan Baptist of Grote Kerk te Wijk bij Duurstede", in A. Danning, *Visitatio organorum*, Buren, 1980, p. 17-35.
 12. OA.Wijk, nr. 275, 1631/32.

zijn dan Galtus van Hagerbeer. Of hij de volgende jaren het onderhoud continueert, is niet bekend. De deuren voor het front laat men in 1642 schilderen door een plaatselijk vakman¹³. In 1653/54 krijgt Johannes Ottlingh vijftien gulden betaald voor onderhoud van het orgel.

Het eerste teken van continu onderhoud is te vinden in een brief van Johan Caspar Pistorius, organist te Tiel, uit het jaar 1658¹⁴. Pistorius schrijft dat hij jaarlijks het orgel onderhoudt voor twaalf gulden volgens een mondelinge overeenkomst met burgemeester Schagen. Hij wil deze nu schriftelijk bevestigen en vernemen bij welke rentmeester hij voortaan zijn rekening kan indienen. Kennelijk is toen de relatie geëindigd, want vanaf 1658 onderhoudt Pistorius het orgel van de St.Nicolaaskerk in Brouwershaven¹⁵.

Het is mogelijk dat het orgel een aantal jaren zonder onderhoud is geweest, daar pas in 1664 weer een orgelmaker naar Wijk komt, nu voor een reparatie van 44 gulden¹⁶. Het is Johan Slegel III, die in dat jaar ook aan het orgel van de Dom te Utrecht werkt. Hij is dan als zelfstandig orgelmaker werkzaam na een jarenlang dienstverband bij Jacobus van Hagerbeer¹⁷. Of hij nog vaker naar Wijk komt is niet bekend. De mogelijkheid is wel groot, daar hij tot 1670 ieder jaar in Utrecht werkt.

Reparatie door Bosch en onderhoud door Brouwer

Voor een aanzienlijke reparatie wendt de magistraat zich in 1678 tot Appolonius Bosch te Rotterdam. Hij sluit op 9 september 1678 een contract met de heren burgemeesters voor herstelwerkzaamheden voor een bedrag van 125 gulden. Tijdens de uitvoering krijgt hij opdracht voor het beplakken van de frontpijpen met tinfolie en bladgoud¹⁸. Er wordt een steiger ge-

13. C. Hoogendoorn, *Historie van de orgels in de Grote Kerk te Wijk bij Duurstede*, z.pl., uitgegeven ter gelegenheid van de orgelrestauratie in 1981.

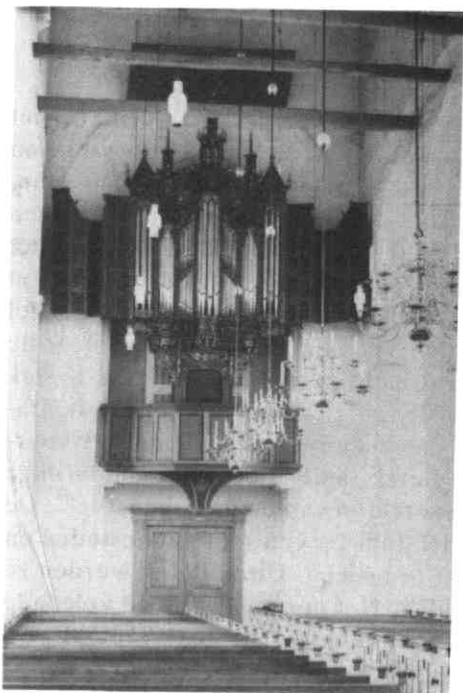
14. OA.Wijk, nr. 272.

15. J.H. Kluiver, *Historische orgels in Zeeland*, deel III, Middelburg, 1976.

16. OA.Wijk, nr. 275, 1664/65.

17. M.A. Vente, *Orgels en organisten van de Dom te Utrecht van de 14e eeuw tot heden*, Utrecht, 1975, p. 36.

18. OA.Wijk, nr. 52, 9 en 16 september 1678; RAU, AJB, nr. 174 en 183.

*Het orgel in de Grote Kerk te Wijk
bij Duurstede na de restauratie.*

foto: T.W.F. den Toom.

bouwd waarvan ook schilder Willem Kock gebruik maakt bij het verven van de deuren. Timmerman Roelof Caspersz vermaakt voor de orgelmaker drie registers. Het zal in hoofdzaak een technisch herstel geweest zijn, daar er nu geen enkele pijp van Bosch op de laden staat. Zijn zoon Jacobus voert midden 1679 een stembeurt uit en int de kwitantie van zijn vader voor het foeliën van de frontpijpen¹⁹.

Vanaf 1673 zijn de rekeningen van de kerkmeesters bewaard. Zij bevatten van 1680 tot 1708 geen uitgaven aan orgelmakers. Vanaf 1708 komt orgelmaker Hendrik Brouwer uit Zwolle naar Wijk voor het jaarlijkse stellen en af en toe schoonmaken. Voor beide werkzaamheden rekent hij drie gulden en vijftien stuivers²⁰. In deze periode is er een vrouwelijke orgeltrapper: de vrouw van Antoine Vosch trapt voor de orgelmaker twee dagen de balgen en ontvangt daar-

voor één gulden²¹. Hendrik Brouwer komt wel meer in Utrecht en Gelderland. Hij onderhoudt van 1677 tot 1721 het orgel van de St. Joriskerk te Amersfoort, voert in 1704 een reparatie uit in de Lutherse Kerk te Culemborg en werkt ook aan het orgel van Lienden²². Na 1712 wordt er geen orgelmaker meer genoemd, wel wordt er in 1714/15 aan het orgel geschil-

19. RAU, AJB, nr. 183.

20. RAU, AJB, nr. 175 en 176.

21. Ibidem.

22. Archief Ned. Herv. Gemeente Amersfoort, nr. 9d/e. GA Culemborg, Archief Lutherse Gemeente, nr. 74.

derd door Josna van Mouswijk voor 23 gulden²³.

Uitbreiding door Verhofstadt

Op 11 mei 1716 besluit de magistraat op verzoek van de kerkmeesters "het orgel te laten visiteren door een bequaam persoon en naer bevint van saecken deselve te doen repareren"²⁴. Deze persoon blijkt Jacob Han, organist van de Dom te Utrecht, te zijn. De kerkmeesters zoeken een orgelmaker en vinden die in Utrecht, waar Verhofstadt bezig is met het nieuwe orgel van de Lutherse Kerk. Op 6 augustus rapporteren ze dat er al een orgelmaker is geweest en dat deze heeft geconstateerd, dat het orgel door verval en ouderdom grote defecten vertoont, die alleen met grote kosten kunnen worden gerepareerd. Ze hadden Verhofstadt een bestek laten maken en een begroting van de kosten, die 600 gulden zouden bedragen. De heren burgemeesters vinden "dat het orgel niet alleen het voor-naamste ornament en cieraet voor de kerck, maer oock een sonderlinge hulp en dienst van de gemeijnte in het exerceren van de godsdienst is"²⁵. De kerkmeesters zullen het werk aan Verhofstadt op contract aanbesteden en proberen de aanneemsom nog wat lager te krijgen. Uiteindelijk worden ze het met de orgelmaker eens op 575 gulden. Het contract is in de volgende woorden in de resoluties van de magistraat van 10 augustus 1716 opgenomen:

"Alsoo eenige nodige reparatien te doen sijn aen het orgel in de kerck der stad Wijk bij Duerstede, soo isser een contract gemaect tusschen de Heeren Mattheus Luls borgemeester deser stadts, als tot de directie en opsicht van de kerck bij de magistraat der selver stad gecommitteert, Henrick Vermeulen schepen en raad deser stad en Peter van de Ham als kerckmeesters ende gesamentlijk ter deser sijde bij de magistraat der selver stad gecommitteert bij resolutie van dien ten eenre, en Matthias Verhofstad ter andere sijde, in deser voegen, dat de voornoemde Verhofstad op sijne kosten aen het voorsz.orgel sal maken off repareren als volgt:
drie nieuwe blaesbalken ider lanck seve voeten, breet vier voeten en vier duimen deselve met dubbelt leer voorsien;

23. RAU, AJB, nr. 177.

24. OA Wijk, nr. 51, deel 1716-1722, f. 11v, 11 mei 1716.

25. Ibidem, f. 23, 6 augustus 1716.

Detail druiper onder middentoren.

Foto: T.W.F. den Toom.

een nieuw secreet bestaende uit tien registers, ende volcomen clavier in vier octaven, te weten dese naervolgende registers:

Prestant acht voeten

Holpijp acht voeten

Cornet vier dubbelt

Octave vier voeten

Quint drie voeten

Sexquialter drie dubbelt

Super octave twee voeten

Mixtuer vier dubbelt

Trompet bas/Trompet discant acht voeten;

nieuwe wintladen van het groote werck en de selve met leer en perckement voorsien;

een nieuw walsbort, ende met pedael met lang clavier;

nieuwe regeringe van het trecke van de registers, met nieuwe treckers ende tuijmelaers van dien, van ijser;

bij elke register vier van de grootste pijpen bij te maken en boven bij

elcke register vier van de kleijnste pijpen;

alle de pijpen die beschadigt sijn tot hunnen volcomen proportie te brengen, en alle pijpen die qualick komen aen te spreken tot hunne toon te brengen en moet het gehele werck in een volcomen accoord gebracht worden, tot proeff van alle liefhebbers.

Alle twelcke sal moeten gedaen sijn pinxteren des aenstaende jaers 17^e en seventien offkorting dagen onbegrepen. Het wercken gedaen en bij lieden des verstaende wel bevonden sijnde, sal aen den voornoemden Verhofstadt, daer voor worden voldaan, de somme van vijff hondert vijff en tseventich guldens, in drie termijnen, alsoo den eersten termijn ter somme van twee hondert guldens bij de opneming van het werck, de tweede termijn insgelijcks van twee hondert guldens pinxteren 17^e en achtien en den derden of lesten termijn van

de resterende een hondert en vijff en tseventich guldens pinxteren 17^e en negentien. En sal des noot besorgt worden, dat den voornoemden Verhofstad de orgeltreder, buijten sijne dienst heeft gedurende den reparatie en dit alles onder het verband ende submissie als naer rechten, sijnde hier van gemaect twee alleensluitende en andersijts ondertekent binnen Wijck bij Duerstede op de sesde augusti 1716, was geteijckent Mattheus Luls, Peter den Ham, H.Vermeulen, Matthias Verhofstadt²⁶."

Het werk van Verhofstadt wordt gekeurd door Jacob Han. Hij heeft het orgel ook gevisiteerd in 1716 en geadviseerd om het uit te breiden tot een omvang van vier octaven en het registerbestand te moderniseren²⁷. De onderhandelingen van de kerkmeesters met de adviseur en de orgelmaker vonden plaats bij de waard Albert Luchtenburg die een rekening presenteert van zeventien gulden en negen stuivers²⁸. De oplevering moet op tijd hebben plaatsgevonden, daar de betaling van de tweede termijn op 17 juni 1717 plaatsvindt en ook organist Han zijn vergoeding van tien gulden en tien stuivers ontvangt. Het uitbetalen van de laatste termijn vindt plaats op 5 juni 1719²⁹. Op 1 juni 1719 krijgt Verhofstadt een toezegging voor het jaarlijks onderhoud voor een bedrag van twaalf gulden³⁰. De kans is groot dat hij dit heeft gecontinueerd tot zijn dood in 1731, evenals bij de Culemborgse orgels en het orgel van de Lutherse Kerk te Utrecht.

De volledige dispositie van het orgel komen we te weten uit de verzameling van Hess uit 1774, die het orgel beschrijft als "een oud werk uit 1631"³¹:

26. OA.Wijk, nr. 51, deel 1716-1722, f. 24v en 25.

27. RAU, AJB, nr. 177; OA Wijk, nr. 51 deel 1617-1722, f. 45.

28. RAU, AJB, nr. 177.

29. RAU, AJB, nr. 177, GA, OA Wijk, nr. 305 (1718/19) en nr. 309.

30. OA Wijk, nr. 51, deel 1716-1722, f. 45.

31. J. Hess, *Dispositien van Kerk-Orgelen welke in Nederland worden aangetroffen*. Vervolg naar een handschrift van ca. 1815, uitgegeven door J.W. Enschedé, Amsterdam, 1907, p. 32.

Hoofdmanuaal

Prestant	8'
Roerfluit	8'
Octaav	4'
Fluit	4'
Super octaav	2'
Quint	3'
Cornet	
Sexquialtra	
Mixtuur bas/disc.	
Trompet bas/disc.	8'

Borstwerk

Holpijp	8'
Roerfluit	4'
Octaav	2'
Flageolet	1'
Octaav B. / Sexquialter D.	
Prestant D.	4'

Verdere lotgevallen.

Van de geschiedenis zijn enige fragmenten bekend, die ik in het kort zal beschrijven³².

1747: Een onbekende orgelmaker, mogelijk Johan Warner die in 1747 ook in Tiel werkte, zet met hulp van timmerman Vermeulen een uitgevallen frontpijp op zijn plaats³³.

1758/59: Werkzaamheden door een onbekende orgelmaker, mogelijk ook Johan Warner, die het orgel tot 1787 onderhoudt³⁴.

1819: Johan Caspar Friederichs uit Gouda verwijderd het borstwerk en maakt met gebruik van enige registers hiervan een rugwerk. Hij vult het pijpwerk aan tot vier octaven en plaatst een Viola di Gamba 8'. Omdat hij het borstwerkklavier moet vervangen, maakt hij tevens een nieuw klavier voor het hoofdwerk en een, tot dan toe niet aanwezige, koppeling.

Om plaats te maken voor het rugwerk, wordt het orgelbalkon sterk gewijzigd. Het zwaluwnest komt te vervallen, er komt een balkon voor in de plaats tussen de muren van het schip.

32. Hoogendoorn, zie hierboven, noot 13.

33. RAU, AJB, nr. 183. Voor Warner zie: A.H. Vlagsma, "De orgels en organisten van de St.Maartenskerk te Tiel", in *De Mixtuur* no.56, febr.1987, p. 248.

34. V. Timmer, "Paradisiana", in *De Mixtuur* no.36/37, november 1981, p. 259.

- 1847: Abraham Meere voert een reparatie en schoonmaak uit en vervangt de tongen van de Trompet 8'.
- 1855: Een voorstel van C.G.F. Witte om het orgel te vervangen door een nieuw instrument, wordt niet uitgevoerd.
- 1860: Orgelmaker K.M. van Puffelen uit Zaltbommel biedt zich aan voor het jaarlijks onderhoud.
- 1907: Orgelmaker Van Ingen uit Haarlem brengt bij een reparatie een aantal wijzigingen aan. Hij vervangt de drie spaanbalgen door een magazijnbalg met reguleur, wijzigt de registermechaniek van het hoofdwerk en brengt porseleinen registerplaatjes aan. Hij onderhoudt het orgel tot 1931.
- 1947: Een verkoop van het oude binnenwerk, om plaats te maken voor een nieuw, wordt ongedaan gemaakt door het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen.
- 1966: Onderzoek van orgel en historische bronnen door Lambert Ern  ten behoeve van het samenstellen van een restauratierapport. De orgelmakers Gebroeders van Vulpen maken een offerte voor:
1. Conservering van het hoofdwerk.
 2. Reconstructie van het borstwerk.
 3. Reconstructie van de orgeltribune.
 4. Restauratie van de orgelkas.
- 1970: Demontage van het orgel, verwijdering van de rugwerkkas en opslag van het historisch materiaal in de torenruimte. Ontdekking van een 18de eeuwse klankbord met wapens van stad en kerk achter het orgel.
- 1974: Bouw van een koororgel met gebruik van de rugwerkkas, lade en het pijp materiaal van Friederichs aangevuld met nieuw pijpwerk.
- 1979/80: Uitvoering van het, door prof. M.A. Vente en dr. J. van Biezen herziene, restauratieplan in samenwerking met de Rijksorgeladviseur O.B. Wiersma. De orgelmakers Van Vulpen uit Utrecht voeren de restauratie van orgel en orgelkas uit. De heer Jacobs uit Velp verricht een kleuronderzoek en brengt de oorspronkelijke kleuren weer aan. De gotische orgeltribune wordt gereconstrueerd. Er worden twee spaanbalgen gemaakt, die gevoed worden door een nieuwe windmachine. Het resultaat van de restauratie/reconstructie is verbazingwekkend zowel qua uiterlijk als qua klankbeeld.

De dispositie is na de restauratie:

Hoofdwerk (C-c³)

Prestant	8' (c-c ³ , 2 st.)
Roerfluit	8'
Cornet D.	4 st.
Sexquialter D.	2 st.
Octaaf	4'
Fluit	4'
Quint	3'
Octaaf	2'
Mixtuur B./D.	1, 4 st.
Trompet B./D.	8'

Borstwerk (C.D.E.F.G.A.-c³)

Holpijp	8'
Roerfluit	4'
Prestant D.	4'
Octaaf	2'
Flageolet	1'
Regaal	8'

Pedaal (C-d¹)

Bourdon	16'
Octaaf	8'
Trompet	8'

Tremulant Hoofdwerk- Borstwerk
Tremulant Borstwerk
Koppal Pedaal-Hoofdwerk.

Analyse van het werk van Verhofstadt

Bij de restauratie is duidelijk geworden wat het werk van Verhofstadt precies inhield en hoe het is uitgevoerd.

Om de toonomvang van C-c³ te kunnen realiseren, maakte hij een nieuwe lade voor het hoofdwerk. Deze moest plaats bieden aan acht pijpen extra, de vier laagste en de vier hoogste. Dit betekende een langere lade, die alleen geplaatst kon worden als de kas aan weerszijden werd uitgebreid. Hij loste dit op door de zijwanden uit de kas te halen en vlakke torens aan te bouwen met ieder drie frontpijpen. De zijwanden werden weer aangebracht in de nieuwe torens. De torens werden ondersteund door rijk gebeeldhouwde consoles. De buitenste torenstijlen werden bijgemaakt met overeenkomstig snijwerk, evenals het blinderingsnijwerk. De kappen van de torens werden bekroond met versierde puntdaken, een weinig elegante maar toch niet storende oplossing.

De lade heeft de voor Verhofstadt kenmerkende indeling, die ook aanwezig is in Culemborg, zij het dat daar twee laden zijn gemaakt. Om wat meer ruimte in de kas te krijgen werd de achterwand ca. 25 cm verplaatst en voorzien van nieuwe grenen deuren. (Bij de restauratie heeft men kans gezien om de lade weer binnen de oude begrenzing te brengen.) Door de

grotere lade moest de registertractuur worden vernieuwd. In tegenstelling tot zijn eigen constructiewijze, gebruikte Verhofstadt hier geen houten delen maar maakte alles van ijzer. In plaats van het vervaardigen van een nieuw wellenbord, zoals in het bestek omschreven, gebruikte hij het wellenbord van 1617, verwijderde de dokken en gebruikte een deel van de wellen opnieuw. De oude windvoorziening werd vervangen door drie nieuwe balgen en de bijbehorende nieuwe windkanalen.

Het oude pijpwerk gebruikte hij zoveel mogelijk. Zorgvuldig stelde hij de registers samen met passende pijpen. Ongeveer de helft van de Quint 3', de pijpen van de vier laagste halve tonen en de vier hoogste van een aantal registers, maakte hij nieuw. De Cornet werd gemaakt in zijn gebruikelijke fluitmensusur, de Sexquialter kreeg een mensuur passend bij de oude prestanten. Het borstwerk werd niet gewijzigd.

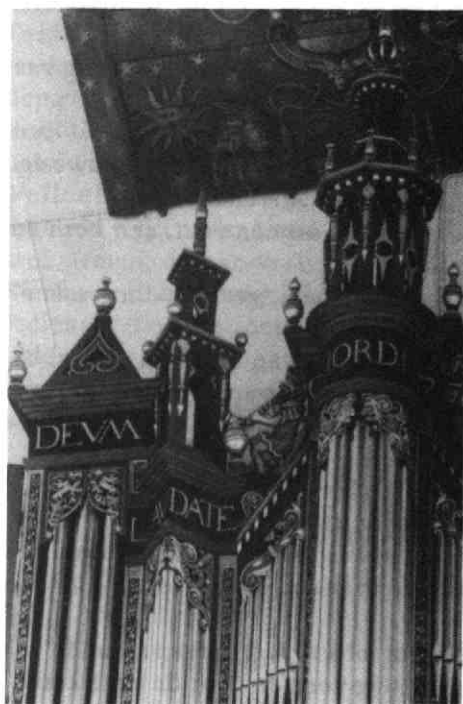
Inventarisatie van het pijpwerk

Dr. J. van Biezen maakte in 1974 een inventarisatie van het pijpwerk en beschreef deze uitvoerig in zijn artikel in "*Visitatio organorum*"³⁵. Om een goed overzicht te krijgen van het bewaarde werk van Kiespenning en dat van Verhofstadt, volgt hier een opsomming van de aantallen pijpen.

Hoofdwerk	Kiespenning	Verhofstadt	Van Vulpen	onbekend
Prestant 8'	60	8	17	1
Roerfluit 8'	43	4		2
Cornet 4 st.		92	4	
Octaaf 4'	43	4		2
Fluit 4'	48		1	
Sexquialter 2 st.		48		
Quint 3'	20	29		
Mixtuur 4 st.	<u>147</u>	<u>14</u>	<u>25</u>	<u>10</u>
	410	199	47	15

35. van Biezen, zie noot 11.

Borstwerk		Kiespenning	Verhofstadt	Van Vulpen	Onbekend
Holpijp	8'	39	4		2
Roerfluit	4'	41	4		
Prestant	4'		24		
Octaaf	2'	22	23		
Sifflet	1'	4	41		
Regaal	8'		<u>45</u>		
		<u>106</u>	144		<u>2</u>

Detail kaplijst met torentjes en klankbord

foto: T.W.F. den Toom

Van het totale pijpenbestand blijkt nog ca. 50% van Kiespenning en 25% van Verhofstadt te zijn. Gezien deze percentages en de staat waarin de pijpen zich bevinden, is dit het belangrijkste orgel dat is overgebleven uit het begin van de 17de eeuw. Bovendien is het waardevolle werk van Verhofstadt uit het begin van de 18de eeuw bewaard. We zien hier een voorbeeld van een orgelmaker, die met grote zorgvuldigheid het werk van een voorganger van een eeuw eerder uitbreidde en aanpaste aan het muzikale gebruik van zijn tijd.

Verklaring van orgelvaktermen

Balgentrappert: Iemand die met zijn voeten een trapinstallatie bedient waarmee de balgen met lucht worden gevuld.

Bas: De linkerhelft van het klavier, het groot en het klein octaaf.

Discant: De rechterhelft van het klavier, het één en tweegestreept octaaf.

Bij grotere klavieromvang nog een deel van het driegestreept octaaf.

Dispositie: Opsomming van het aantal, de namen en de samenstelling van de registers van een orgel.

Intoneren: Het afwerken van de pijpen of de tongen en de schalbekers, zodat de gewenste klank wordt verkregen.

Kas: Omhulsel van het binnenwerk; draagt bij tot de klankversmelting van de tonen van de afzonderlijke registers.

Klavier: Toetsenbord voor de handen, in de barok bestaande uit een omvang van vier octaven. Bij "lang klavier" zijn alle halve tonen aanwezig. Bij "kort klavier" ontbreken de halve tonen Cis, Dis, Fis en Gis.

Labiaalpijp: Open of gedekte lippijp, bestaande uit een voet, een kern en een corpus met labia en mondopening.

Magazijnbalg: Horizontaal opgaande reservoirbalg, gevoed door schepbalgen.

Mensuur: De verhoudingen tussen de afmetingen van een pijp, d.w.z. de lengte, de diameter, de labiumbreedte en de opsnede van de mond. Bij een tongwerkpijp de afmetingen van de stavel, de keel, de tong en de schalbekker.

Octaaf: Interval van acht hele tonen; een groep van twaalf tonen op een klavier beginnend bij een "c" en eindigend bij een "h".

Pedaal: Voetklavier waarmee de registers van het hoofdwerk ook bespeelbaar zijn of een lade met afzonderlijke registers, klavieromvang $1\frac{1}{2}$ à 2 octaven.

Prestant: Het oudste orgelregister, betekent letterlijk "vooraan staande". Bestaat uit open labiaalpijpen die de grondslag vormen voor de orgelklank. Tot de prestanten behoren ook de Octaaf, Superoctaaf en Quint.

Register of stem: Een aaneensluitende groep pijpen met dezelfde klankkleur.

Secreet of windlade: Houten lade met evenveel cancellen als er toetsen zijn. Dwars op de cancellen lopen de registerslepen. Onder of boven de lade bevindt zich een windkast met speelventielen, verbonden met de toetsen.

Spaanbalg: Aan één zijde opgaande blaasbalg, bestaande uit twee dikke houten bladen waartussen met leer beklede, naar binnen vouwende, dunne

planken of spanen.

Tongwerk: Register met tongpijpen, bestaande uit een stevel met daarin een van een tong voorziene keel en daarop een schalbeker.

Tractuur: 1. Verbinding tussen klavier en windlade, bestaande uit abstracten, tuimelaars en een wellenbord. 2. Verbinding tussen de slepen van de windlade en de registerknoppen bestaande uit trekkers en tuimelaars.

Tremulant: Speelhulp die door middel van een balgje in of op het windkanaal de orgelwind regelmatig doet golven. Veel gebruikt bij de Vox humana.

Tuimelaar: Een onderdeel van de tractuur waarmee een hoek van 90 graden wordt gemaakt. In de registertractuur is het een hefboom aan de slepen.

Voet: Aanduiding van de toonhoogte. De grootste pijp van de Prestant 8' laat de toon C horen en is ca. 8 voet lang. Een 4' klinkt een octaaf hoger.

Wellenbord: Een uit delen samengesteld bord waarop de achtkantige liggende wellen, draaiend in dokken, zijn gerangschikt. De wellen bezitten twee armen, de ene verbonden met een toets, de andere met een ventiel. Hierdoor is het mogelijk vanaf het klavier ieder ventiel van de lade te bedienen. Voorb.: toets C zit uiterst links, de grootste pijpen staan in het midden.

Windkanaal: Verbinding tussen balgen en windladen, waardoor de orgelwind, met een druk van ca. 75 mm waterkolom, wordt getransporteerd.

Wolvega,
A.H. Vlagsma b.i.